

Historiska jubileer – det förflutna som förbannelse eller livgivare

Om vår fascination inför de jämna åren

Klas-Göran Karlsson

Abstract

The article starts from the observation that historical jubilees, anniversaries and commemorations hold a prominent position in present-day public discourse. The fact that something happened fifty or one hundred years ago is obviously considered important for posterity. The purpose is to analyze the conditions, the manifestations and, to a certain extent also the consequences of this abundant use of even historical dates in current culture and society. Analytically, the concepts of historical culture and politics of history are introduced to facilitate our understanding of the jubilee phenomenon. Two general perspectives are suggested, though not fully analytically carried through. One of them indicates that historical jubilees are actively and consciously set up and celebrated by certain “carriers” of history to satisfy certain interests and achieve certain goals. The other perspective indicates that historical jubilees, as aspects of often prolonged conflicts, are deeply rooted in existing historical cultures. The conclusion is that the current historical jubilees are multifarious cultural and political phenomena, and that our fascination for even dates and more or less regular returns of histories considered important has several different motive forces.

Den 22 mars 2017 förövades en terroraktion på Westminster Bridge och Parliament Square i London. Resultatet blev fem oskyldiga människors död. Dagen för terrordådet var med all sannolikhet inte godtyckligt vald. Exakt ett år tidigare drabbades Bryssel av en betydligt mer omfattande terrorattack när bomber exploderade både på flygplatsen och på en metrostation, varvid 35 personer miste livet. Terror går ut på att sprida osäkerhet, rädsla och skräck i samhället genom att utsätta det för ett oväntat och plötsligt våld som upplevs underminera några av dess grundvalar. Men varför då öka planmässigheten och förutsägbarheten genom att utföra illdådet på årsdagen av det förra? Kanske för att det blir det ännu mer skrämmande med en terror som återkommer i enlighet

Klas-Göran Karlsson är verksam vid Historiska institutionen, Lunds universitet.
E-post: klas-goran.karlsson@hist.lu.se

med igenkännbara mönster. Londonterrorn följer visserligen inte någon lång och väletablerad linje av terrordåd i det förflutna, men den är sannolikt redan tillräckligt lång för att etablera den 22 mars som en dag att minnas både för terrorister, offer för terrorism och myndigheter med uppgift att förhindra framtida terrordåd. Marsdagen kan sägas vara ett uttryck för den destruktivitet och förbannelse som kan följa med historiens regelbundna återkomst.

Hur annorlunda är det då inte att strosa på Karl Johan i Oslo på den norska nationaldagen den 17 maj! Den festivitas och glädje som möter besökaren där är liksom händelsen i London kopplad till historiens årliga återkomst, men i det norska fallet längs en lång linje som leder tillbaka till de historiska jubileernas genomslagsperiod, 1800-talets första hälft, och i grunden till den norska grundlag som undertecknades denna dag 1814. Mer generellt kan man beskriva sådana jubileumsdagar som ett slags cykliskt återkommande historiska föreläsningar om centrala nationella värden och lärdomar. Principen är *repetitio est mater studiorum*, att repetition är alla studiers moder. I en amerikansk undersökning var det bara en fjärdedel av respondenterna som upplevde något slags anknytning till eller relevans i historien om de officiella nationella högtidsdagarna. Påtagligt var att få kände tillhörighet till och var intresserade av den "stora" nationella historiska berättelse som ligger till grund för nationaldagar (Rosenzweig & Thelen 1998: 123–137). Så är det inte i Norge, där grundlovsdagen har en i det närmaste total uppslutning. De flaggviftande paraderna vittnar om en levande nationalkänsla som i Sverige bara tillkommer fotbollsarenan. Ändå har det sagts att den 17 maj har påverkat även den svenske grannen, eftersom det rejäla norska firandet skall ha väckt avundsjuka hos oss och bidragit till att det restes krav på en motsvarande svensk jubileumsmanifestation (Bohman 1997: 110). Skillnaden gentemot den svenska nationaldagen, stelt och strikt firad den 6 juni till minne av den nya regeringsformen 1809, är dock påfallande. Framför allt framstår "syttende mai" som en livgivare med enbart konstruktiv funktion att årligen bekräfta och förnya nationen och den självständiga staten Norge. Närmare det latinska ursprungsordet *iubilo*, jubla och fira, kan man knappast komma. Längre från terrorjubileet kan man knappast heller komma.

Historia återkommer emellertid inte bara på årsdagar. Sådana har vi en viss vana vid att hantera, eftersom de följer årets religiösa, nationella och traditionella helgdagar och sällan undergår stora förändringar. Intressant ter sig emellertid också den återkomst som har med de jämna årens historiska jubileer att göra, inte minst för att intresset för och frekvensen i denna förändras mycket mer över tid. Historiska jubileer har fått stort nutida genomslag, inte minst i medierna, som rapporterar om de jämna datumens historia med stor iver. Det kan ibland vara svårt att orientera sig i nyhetsflödet, men det råder sällan någon tvekan om vad som hände idag för exakt tio, tjugofem, femtio eller hundra år sedan. I skrivande stund har jag till exempel via den regionala tidningen just erfarit att hästkapplöpningsbanan Jägersro fyller 110 år (Andersson

2017). Seniorcolumnisten ägnar sin söndagskrönika åt hungervåren i Sverige för hundra år sedan (Ohlsson 2017). I rikstidningen recenseras en tysk bok om jubileumsåret 1967, som beskrivs som det år då studentupproret och RAF-terroristen föddes, men också som det år då The Beatles stod på topp (Eberan 2017).¹

Vi tycks sålunda leva i en tid av mer eller mindre officiella jubileer, minnes- och märkesår, som numera verkar ha blivit det mest förekommande sättet att vända sig till och åberopa det förflutna, åtminstone i det offentliga samtalet. De nämnda exemplen visar att det är så viktigt att finna jämna år att man väljer att förskjuta 1968-generationens debut till åren innan och med viss godtycklighet hittar ett passande år då popmusiken nådde sin kulmen. Tilläggas bör att det här alltså inte handlar om de jämna åren i sig, som året 1900, som förvisso också utan lockelse på eftervärlden, utan mer om hur vår egen tid och vårt egna samhälle tas som utgångspunkt och symboliskt sätts i förbindelse med historiska händelser som inträffade för ett jämnt antal år sedan. Ett sådant ”jämnt” år kan vara ett ”ojämnt” år som 1917.

Historia som jubileumsämne

Historia håller på att förvandlas till ett jubileumsämne, vars intresse och relevans avhänger av de jämna årens och den mer eller mindre regelbundna återkomstens magi. Man kan se jubileet som ett tacksamt tillfälle att diskutera och samlas kring en historia av intresse för en senare tid, men frågan är hur mycket diskussion det blir i jubileernas släptåg. Deras budskap är sällan angivna och är stundtals svåra att identifiera, sannolikt för att de rör ett slags historisk transfer från nuets horisont till det förflutna och tillbaka igen som är notoriskt svårt att hantera. Meningsperspektiv av detta slag är naturligtvis också beroende av var den som formulerar dem står. 2017 års jubileer ger icke desto mindre ett antal intressanta exempel på svårigheten i att precisera jubileumsbudskap. Att den ryska revolutionen lyfts ur den tilltagande historiska glömskan hundra år efter dess genomförande kan tyckas närmast självklart. Den var en gränssättande händelse i den moderna historien, har varit ett givet mönster för dem med intresse för revolutionens anatomi, och därtill ett fenomen som ständigt har återkommit i forskning, politik och debatt. Varför den är viktig efter just hundra år är dock inte lika givet – revolutionen känns just nu mindre relevant än någonsin, även i Vladimir Putins Ryssland, där till och med själva revolutionsdagen som helgdag har fått lämna plats åt Folkenighetens dag, för att undvika förväxling förlagd några dagar före den gamla revolutionsdagen i november. Att det är lika långt sedan det – alldeles avgörande – amerikanska inträdet i första världskriget har sannolikt ett tydligare nutida budskap, åtminstone från

1 Höjdpunkten i The Beatles karriär blir då albumet *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band*, utgivet 1967.

en amerikansk horisont. Då började "the American century", en hundraårsperiod av amerikansk dominans över världen, omvittnad till exempel av att samma fenomen återkom under nästa världskrig. Att John F. Kennedy föddes 1917 gör inte budskapet om det amerikanska århundradet mindre tydligt. Inte heller ter det förvånande att Martin Luther, som för femhundra år sedan spikade upp sina teser på porten till slottskyrkan i Wittenberg, skall tillägnas ett historiskt jubileum. Frågan är dock varför. Skall vi påminnas om religiösa konflikter och om protestantismens benägenhet att liera sig med den världsliga makten, eller om att vi sedan länge i Sverige har levt i en protestantisk kultur som har rötter i reformationen? Det finns likaså anledning att tro att Israel och Mellanösternproblematiken aktualiseras under året, eftersom det är hundra år sedan den brittiske utrikesministern Lord Balfour i en deklARATION gav judarna löfte om ett eget nationalhem i Palestina, och femtio år sedan Israel besegrade arabstaterna i Sexdagarskriget och flyttade fram landets territoriella gränser. Några självklara jubileumspoänger utanför Israel finns dock inte heller där att göra, med tanke på frågans politiska sprängkraft. Att det är 25 år sedan Maastrichtfördraget undertecknades kan möjligen bidra till att EU-samarbetet går mot en ny vår, eller åtminstone inte går under.

Det är inte första gången i historien som de jämna åren står i centrum. Vid förra sekelskiftet fanns en likartad vurm för historiska jubileer, som en aspekt av förverkligandet av det kulturpolitiska konstruktionsarbete som brukar kallas det nationella projektet. Det välvalda historiska exemplet skulle, tillsammans med minnesstoder och andra monumentalskapelser, fostra och mobilisera i nuet och inför framtiden. Det var ett konservativt och nationalistiskt projekt som huvudsakligen engagerade adel, byråkrati och militärer (Odén 1976). Man "uppfann traditioner", har det underfundigt men föga adekvat – det finns väl knappast några "äkta" traditioner – uttryckts av de två marxistiska historikerna Eric Hobsbawm och Terence Ranger i en numera klassisk bok om det sena 1800-talets borgerliga praktik att formalisera historien i ritualer och symboler, enligt dem i syfte att hålla fast etablerade sociala mönster i en tid av snabb samhällsförändring. Jubileer är med deras betraktelsesätt ett närmast administrativt sätt att kontrollera tiden, och därmed att övervaka samhällsutvecklingen, med ideologisk baktanke. Traditioner står inte i motsättning till det moderna samhällets framväxt. Snarare blev de reaktiverade eller nyskapade och kunde därmed bidra till att öka den inre sammanhållningen, legitimera politiska och andra institutioner, och etablera värdestrukturer och uppförandekoder, hävdar de (Hobsbawm & Ranger 1983). En annan framträdande forskare, George L. Mosse, har satt in de nationella minnesmanifestationerna i perspektivet av "massornas nationalisering", som en politik som "sökte göra människor till aktiva deltagare i den nationella mystiken genom riter och festivaler, myter och symboler som gav ett konkret uttryck åt den allmänna viljan" (Mosse 1975: 2). För honom är historiska jubileer snarast en aspekt av en sekulär eller

politisk religion som utvecklades under sekelskiftesdecennierna. Få förnekar att historia, som tradition men också som vetenskap, har spelat en viktig roll för att konstruera en så homogen identitet som möjligt bland medborgarna och undersåtarna, och för att centralisera makten i den moderna nationalstaten. Men hur är det idag, när vi återigen står i en situation där de jämna åren och de regelbundna återkomsterna fascinerar? Vilka är förutsättningarna för historiska jubileer i vår tid?

Enligt den judiska traditionen infaller ett jubelår var femtionde år. Det är tänkt som en tid för reflexion över och återförening med ett historiskt arv. Samma tanke finns i det tyska ordet *Denkmal*, minnesmärke eller monument, en "ursprunglig" plats att stanna upp inför historien vid, för att påminna sig om och lära av avgörande historiska erfarenheter. I egenskap av år som firas till minne av betydelsefulla historiska händelser kan de utan tvekan ge upphov till nyttiga historielektioner. Men när jubelåren som nu står i kö, i stället för att återkomma varje halvsekel, kan det till sist bli svårt att skilja de viktiga, minnesvärda evenemangen från de efemära. Alltmer sällan tycks vi få tid och utrymme att fundera på vad som förbinder en jubileumshistoria med vår egen jubilerande tid, och vad som har hänt på vägen. För forskare med intresse för den historiska dimensionens plats i samhället väcks ändå intressanta frågor: Är det så att kristalliseringen av det förflutna kring vissa bemärkta händelser eller individer på något sätt berikar våra liv och samhällen, genom att hjälpa oss förstå vilka vi är och förklara nuet eller sätta sökarljuset på glömda historier, eller finns det i stället anledning att hålla med den franske historikern Pierre Nora i hans berömda utsaga att vi lider av "minnesbulimi" när vi mekaniskt och okritiskt hänger oss åt att kränga historia på detta regelbundna sätt (Nora 1998: 609)?

Syftet med denna artikel är att försöka begripliggöra denna konsumtion av historia inslagen i de jämna årens högtidsförpackning. Frågan om varför vi tycks göra det just nu med större frenesi än någonsin, eller åtminstone sedan det tidiga 1900-talet, är en del av detta syfteskomplex men inte lätt att entydigt svara på. Varför vill man återkalla till livet en död och förgången historia med motiveringen att det är ett jämnt antal år sedan den inträffade? Att en berömd författare, vetenskapsman eller statsman föddes för hundra år sedan, eller att ett krig tog slut för femtio år sedan missar ingen nutida journalist eller kulturproducent med självaktning. Men *so what?* Innebär det att författarens böcker är mera läsvärda idag än de var för ett år sedan, när han eller hon bara fyllde nittionio? Blir ett krigsslut mer relevant och förhoppningsfullt för oss på grund av att det har gått ett halvsekel sedan det ägde rum? Har sådana till synes anakronistiska historier något distinkt intellektuellt innehåll, eller är intressena bakom dem politiska och pragmatiska, knutna till den intima relationen mellan vissa jubileer och turism, utställningar eller utgivning av praktverk? Och vilka är "man", intressenterna?

I det följande ges ett antal tolkningsperspektiv som kan hjälpa oss att förklara och förstå historiska jubileer, deras förutsättningar, yttringar och verkningar. Både årligen återkommande åminnelser och de jämna årens jubileer kommer att återopas. Medan de förra har kallats procedurala, eftersom de är knutna till elaborerade, långlivade ritualer och vanor, är de senare snarare episodiska, såtillvida att de enbart går tillbaka till mera tillfälliga begivenheter, och dessutom oftare tar sin utgångspunkt i deklamationer och andra språkliga uttryck som rör minnet av specifika historiska fenomen och händelser (Jensen 2014: 166). En annan relevant distinktion kan vara den mellan en tradition, som har auktoritet och tidlös giltighet samt är kollektivt bindande, och hågkomst, som "är en partisk och nogräknad, en otillförlitlig och bräcklig kraft, som är hänvisad till medier och som har etablerat sig själv" (Assmann 2004: 113).

Det är främst de senare, de episodiska hågkomsterna, som väckt denne artikelförfattarens intresse för att de tycks vara så starkt konjunkturbestämda och historiskt föränderliga. Det är i dessa fall tydligare att det rör sig om vad som skulle kunna kallas ett genealogiskt orienterat sökande efter historier som upplevs bära mening och ha orienteringskraft för en senare tid. Medan nationaldagar ligger där de ligger och ofta ter sig mekaniska och rituella, är de jämna årens historiska jubileer starkare präglade av aktivitet, medvetenhet och reflektion. Dit hör terroraktionerna, även om de utgör ett kortvarigt historiskt mönster, men också hundraårsdagen av ett krigsutbrott eller en "stor" politisk ledares död. De episodiska händelserna passar därmed bättre in i den mediala logiken, med ett slags historiskt nyhetsvärde.

Skillnaderna i fråga om drivkrafter och mekanismer skall dock inte överdrivas. I båda fallen rör det sig om perspektiv av historiens regelbundna återkomst, om identifiering av, återanknytning till och aktualisering av en historia som av olika skäl – kommersiella, kulturella, mediala, politiska, religiösa eller sociala – anses brukbar eller relevant för dem som jubilerar, eller för den kultur, det samhälle eller den stat som de jubilerar i. Men i båda fallen är det jubileer och minnesmanifestationer där specifika historier återopas och mobiliseras på bemärkelsedagen i syfte att överlämna ett budskap till det jubilerande nuet, och lägga fast koordinater inför framtiden. Båda illustrerar att jämna datum har en tendens att igångsätta våra historiska föreställningar. Både minnen och jubileer är cykliskt och repetitivt organiserade.

Kanske hänger de till och med samman såtillvida att en nedgång i intresset för statens-nationens officiella jubileumshögtider, och före det bondesamhällets årsfester och arbetsgillen, i vår tid har gett utrymme för mindre förutsägbara och mer fragmentariska och individualistiska mediala minnesmanifestationer? Kanske är historiska jubileer ett substitut för religionens ritualiserade och regelbundna återblickar på det förflutna i en tid av sekularisering? Perspektivet kommer att återkomma i den fortsatta framställningen, om än varken empiriskt eller systematiskt.

Märkesår

På senare tid har begreppet ”märkesår” fått spridning för att peka ut ett år i historien som officiellt skall märkas och jubileras, men ibland också för att benämna det sentida årtal då jubileet celebreras. Betydelsen har därmed också blivit dubbel: antingen refererar märkesår till tider av historiska vändpunkter, eller till tider som erbjuder möjligheter till tillbakablickar på dessa gränssättande historier. Både 1905 och 2005 kan sägas ha varit märkesår i relationen mellan Sverige och Norge, det första för att unionen mellan länderna avslutades, det andra för att det var hundra år sedan denna fredliga upplösning av en bräcklig och från norsk sida starkt ifrågasatt union ägde rum. Det är alltså inte bara så att det historiska jubileet knyter ihop två tidevarv som anses ha något gemensamt och identitetsskapande. Även två länder associeras i jubileet ofta med varandra på ett sätt som vi skulle kalla transnationellt.

Kanske är det just fredligheten i processen som knyter ihop märkesåren. Möjligen är det, som Bo Stråth i en märkesårsbok har framhållit med hänvisning till den sentida europeiska integrationsprocessen, att vi hyllar budskapet att ingen politisk union kan nå legitimitet och stabilitet utan utbyggda unionsinstitutioner, en basal jämlikhet mellan unionens parter och en demokratisk process (2005: 582–583). Den svensk-norska unionen saknade unionsparlament och unionsregering, vilket betydde att den enda institution som var gemensam var kungen, och Oscar II:s roll som sammanhållande kraft minskade under 1800-talets lopp. Norge var den underordnade unionsparten, men den ende av dem som präglades av en demokratiseringsprocess, som till sist kom att besegla unionens öde. Mot bakgrund av denna historieskrivning blir det begripligt varför historien i Norge gjordes till ett storslaget, mycket resursrikt jubileumsprojekt, kallat ”Hundraårsmarkeringen Norge 2005”, medan den svenska hållningen var mer avvaktande.

För några år sedan utropade vi i Sverige och Finland ”Märkesåret 1809” – med versal. Då var det mer entydigt det historiska året som var märkesåret, men utgångspunkten var rimligen att båda årtalen skulle upplevas som bemerkta. 2009 skulle vi på många olika sätt bringas att lägga märke till att det gått tvåhundra år sedan Sverige efter sexhundra år miste sin östra rikshalva, som då övergick till att bli ett storfurstendöme i tsarens ryska imperium. Oklart om vi skulle fira, lära av eller bara minnas historien om riksprängningen, och om vi skulle ha samma förhållningssätt till jubileet, finländare och svenskar. I analytiskt ljus kan man konstatera att båda skulle kunna lära samma sak av 1809: att grunden då lades till både dagens Sverige och dagens Finland.

För svenskt vidkommande känns det kanske mest som ytterligare ett exempel på nationell självspäkning, efter 2005 med dess sekelgamla unionsupplösning. Eller också var tanken att använda jubileer för att hålla den historiska självhävdelser i schack; tänk bara på de festligheter i Sverige som genom

tiderna haft Gustaf II Adolf och Lützen eller Karl XII och Poltava som objekt (Oredsson 1992: 125–132; Rodell 2001: 133–160; Zander 2001: 100–122)! Det är förstås en anakronistisk anmärkning, eftersom man under den tid då krigarkungarnas minne firades som mest såg jubileerna som patriotiska uttryck för en sund svensk nationalkänsla, nederlagen på slagfälten till trots. I sin bok om nederlagets kultur konstaterar Wolfgang Schivelbusch för övrigt att motgångar och nederlag, efter den inledande chocken, inte alltid har framstått som historiska katastrofer, utan tvärtom som en befrielse, frälsning och rening, som en utgångspunkt för framtidsorienterad förnyelse, nationell harmoni och en ny roll i det internationella samfundet (2003: 29–32). I vilket fall kan dessa märkeshändelser väl sägas illustrera att realhistoriens tydliga skillnad mellan ”segrarnas” och ”förlorarnas” historia inte är alls lika självklart giltig i de efterlevande historiska föreställningarna, där ”förlorare” och ”offer” inte minst på senare tid fått allt större utrymme på vinnarnas och förövarnas bekostnad (Karlsson 2010: 254–263).

Historiekulturen och dess bärare

Olika slags jubileumsmanifestationer, från tidningstexter och böcker till ritualer, monument och tal om de jämna åren, är inte godtyckligt valda utan ingår som integrerade och selektiva delar i en historiekultur. Det är den arena där ett samhälle beslutar vilka historier som är värda att bevara, återkalla i minnet och skänka uppmärksamhet åt, och vilka som inte är det utan lugnt kan förpassas till glömskans domäner. De historier som åberopas och mobiliseras i den historiska jubileernas historiekultur är ofta relaterade till frågor om ursprung och härkomst, till milstolpar, bryt- och vändpunkter och till olika slags *borderline events*, händelser som framstår som avgörande både i ett realhistoriskt perspektiv och i vår sentida bearbetning i tolkningar, representationer och historiebruk. Tidigare var dessa historiska grundvalar hämtade från en nationell fatatur, och ännu ter det sig naturligt för många stater att rikta jubileumsambitionerna inåt, mot den egna nationen och historien, som när Finland 2017 organiserar ett påkostat historiskt jubileum för att celebrera att landet blev självständigt 1917. Under det senaste kvartssekle har dock det geografiska perspektivet påtagligt vidgats så att även europeiska och globala jubileums-perspektiv allt oftare anläggs. Förintelsen är en sådan historia som numera ger stoff till gränsöverskridande jubileer och minnesdagar.

Till historiekulturen måste också räknas de historiska innehåll som blir resultatet av denna värdering. De kan jämföras med historiska gatunamn, en litterär kanon eller monument, som alla utgör ett slags minnesplatser eller kulturella minnen för eftervärlden att återvända till, bearbeta och mobilisera för att skapa identitet, lojalitet och tillhörighet. Det kulturella minnet är enligt en av begreppets introduktörer, egyptologen Jan Assmann,

de återanvändbara och tillgängliga texter, bilder och riter i ett samhälle genom vilkas bevarande detta stabiliserar sig och sprider sin självbild och en kollektivt delad kunskap, företrädesvis men inte nödvändigtvis om det förflutna, på vilken en grupps känsla av enhet och egenart är baserad. (1992: 11)

Det övergripande sociala och kulturella målet med alla dessa historiekulturella artefakter och verksamheter är alltså med en mindre mekanisk tanke knutet till vad som efter Benedict Anderson kallas föreställda gemenskaper, det vill säga sådana kollektiv som hämtar näring i en upplevelse att man har något gemensamt med en grupp människor som man visserligen personligen inte är bekant med men ändå upplever närhet till i tid och rum, trots att många av dem är spridda över jorden eller inte längre fysiskt finns till (1983). Enklare uttryckt: genom att skrivas in i större historier skall vi med viss regelbundenhet få uppleva att vi är förmer än våra betydelselösa och utmätta individuella liv.

Historiekulturen kan analytiskt beskrivas som en process för kommunikation och värdering av historia i allmänhet, och av jubileumshistoria i synnerhet. Processuellt har man i forskningen identifierat ett antal historiekulturella strategier, av vilka den mest grundläggande är historisering, vilket indikerar att en företeelse som tidigare inte satts in i ett historiskt sammanhang förses med rötter och utvecklingar och därmed historiseras. Tvärtom kan en företeelse som tidigare historiserats genomgå en process av avhistorisering, då dess historiska karaktär elimineras. Som en specialform av historisering skulle man kunna betrakta ”jubelifiering”, inplacering av historien i en jubileumskontext. Poängen med att identifiera sådana strategier, som också omfattar processer som nationalisering, moralisering, traumatisering eller förnekande av historia, är att ge redskap för analys av inte bara jubileumsevenemangets förlopp utan också dess bakomliggande värderings- och kommunikationsmekanismer (Rüsen 2004: 46–54; Karlsson 2014: 65–67). Därmed hamnar också fokus på dess aktörer.

Det är specifika individer, grupper och professioner som utför arbetet med att vaska fram och göra åtkomligt det för samhället historiskt värdefulla, inte sällan i konkurrens eller konflikt med andra individer och kollektiv inom en politisk och kulturell elit som gör annorlunda bedömningar av vad som har hänt och är viktigt i historien. I sin studie av det franska minnet av andra världskriget i Frankrike, Vichysyndromet, har Henry Rousso med ett uttryck lånat av Max Weber urskilt fyra olika ”bärare” av minnet, som är aktiva i arbetet med att rekonstruera och återkalla en historisk händelse för olika syften (1994: 119–120). Först nämner han de officiella bärarna, ofta kopplade till en central eller lokal statsmakt som tar initiativ till ofta väl sammanhållna och tydligt motiverade, mer eller mindre regelbundet återkommande ceremonier eller jubileer. De representerar vad man skulle kunna kalla ett institutionellt minne

och har ofta stora resurser – tekniska, administrativa och kommunikativa – till sitt förfogande för att nå ut med sin historia till breda befolkningsgrupper. Den starka staten bedriver inte bara social ingenjörskonst, utan också en kulturell sådan, som bland annat omfattar minnesmanifestationer och historiska jubileer såsom märkesdagar.

Till en andra grupp av organisatoriska minnesbärare hänför Rouso grupper av människor som mer eller mindre direkt har deltagit i eller berörts av minneshändelser och som har blivit medlemmar i dessa organisationer för att ta tillvara de enskilda minnena och tillsammans ge dem ökad kraft. Bakom finns ett behov, ett intresse eller en plikt att minnas och jubilera. Dessa organisatoriska bärare kan uppenbart vara av olika slag och tillhöra olika kategorier: samer, kvinnor, arbetare, äldre generationer, Göteborgsbor eller anställda. När företag och andra organisationer firar jubileer, regisserar de antingen evenemangen själva eller anlitar speciella företag som har till uppgift och tjänar pengar på att lyfta fram milstolpar i företaget för kunder och andra. Någon gång enrolleras även historiker i dessa evenemang, även om detta är mindre vanligt i Sverige än till exempel i Norge. Den målsättning man kan föreställa sig finnas bakom dessa jubileumsfiranden är att stärka företagsidentiteter och förtroende för företagen genom att visa deras långvariga marknadsposition och stabilitet. Framsteg och utveckling skall framstå som det historiska jubileets följeslagare. Brita Lundström, som har analyserat telekommunikationsföretaget Ericssons jubileumsfirande i termer av historiebruk, tekniknationalism och *corporate branding*, har också understrukit jubilerandets rent kommersiella syften (Lundström 2006).

Den tredje gruppen, de kulturella bärarna, har långt mindre homogena uppfattningar om historiska händelser men är betydelsefulla för att de kan saluföra sina uppfattningar i medier som litteratur, film och television. Många i denna kategori av jubileums- och minnesaktivister kan beskrivas utifrån den antropologiska tanken på ett "fiktivt släktskap", byggt på gemensamma erfarenheter, medkänsla eller en upplevd moralisk plikt att hjälpa röstsvaga människor att aktivera sina minnen. Till denna kategori måste även journalister hänföras. Positionen för den fjärde kategorin, de vetenskapliga bärarna, som i Roussos beskrivning levererar material till och tolkningar av de minnesvärda händelserna, samt genom läroboksskrivande och undervisning bidrar till förmedlingen av en historia, analyseras utförligare i nästa avsnitt.

Inte sällan uppstår konflikter mellan de olika bärarkategorierna, med deras olika bevekelsegrunder för ett jubileum. Återkommande jubileer leder oundvikligen till institutionalisering och rutinisering, med inblandning av specialister, administration och teknik, vilket för de berörda inom den organiserade bärargruppen kan innebära en förlust av omedelbarhet och äkthet, medan andra snarare kan uppfatta en lättnad att starka känslor av smärta och sorg tonas ned och formaliseras. De kulturella bärarnas ofta olikartade, kanske till

och med ironiska tolkningar av en jubileumshistoria kan betraktas som mindre ändamålsenliga av officiella bärare på jakt efter en homogen och definitiv uttolkning, och olämpliga av organisatoriska bärare som söker ett tydligt minne att projicera känslor som sorg och saknad på.

Till bärarnas maktposition i historiekulturen hör inte bara att identifiera de betydelsefulla händelserna eller individerna, utan också att skapa berättelser som förmår knyta samman den minnesvärda historien med den nutida minnesgemenskapen. Det är inget arbete som sker på fri hand, eftersom det finns ett historiskt grundmaterial att bearbeta som är tämligen stabilt åtminstone när det gäller den nationella historiens traditionella händelser, inte minst symboler och språkliga vändningar. Historiekulturen gör ofta motstånd mot dramatiska nytolkningar, men när nya historiska bemärkelsedagar identifieras och ges mening finns ofta större utrymme för kreativitet. Europeisering och globalisering kan också bidra till att rubba grundvalarna för de nationellt konstruerade bemärkelsedagarna.

Historikerna och jubileerna

Professionella historiker kan vara centrala aktörer i jubileums- och minnesarbetet, vilket inte minst framgått av att märkesåren 2005 och 2009 inbegrep en betydande forskning och bokproduktion av historiker. Framstående historiker kan ge vetenskaplig legitimitet åt de historiska jubileerna. I det förflutna var historiker knappast främmande för att delta aktivt i att utforma nationella projekt utifrån visioner om unika folk med specifika nationella ödeshistorier, men numera fungerar historikerna oftare som producenter av ett efterfrågat konkret historiskt jubileumsinnehåll än som de som inspirerar till de övergripande historiska perspektiven eller lanserar nya grepp på minnesprocessen. Oftare spelar politiker, kulturarbetare och journalister en mer framträdande roll när historien skall markeras på detta offentliga sätt, inte sällan tillsammans med ekonomiska aktörer, eftersom historiska jubileer tycks vara utmärkta att slå mynt av. I historikernas professionalisering bidrar idén om att i görligaste mån stå fri från opinionslägen och politiska konjunkturen till en distansering från det bredare samhällets historiebruk, även om denna idé sannolikt har försvagats under senare tid. Historikernas analytisk-kritiska, potentiellt revisionistiska hållning kan möjligen betraktas som en belastning för de historiska jubileernas huvudorganisatörer. Särskilt frekventa anspråk från intressenter utanför vetenskapssamhället på likhet och kontinuitet mellan den jubilerande tiden och dem som jubilerar kan vara svåra att hantera för de professionella historikerna, systematiskt tränade i att understryka olikhet och diskontinuitet över tid och rum.

En huvudfråga är om historiker som företrädare för ett vetenskapligt historiebruk skall följa med i de jämna årens rörelse och ge skattebetalarna valuta för

pengarna, eller om historikernas roll snarare är att ”verka som ett kraftfullt filter som håller tillbaka och lugnar firanden”, som det har sagts om tyska historikers relation till Luther- och reformationsjubileer (Forum: Anniversaries 2014: 84). Gör jubileums- och minnesperspektivet historien rättvisa, eller riskerar tvärtom jakten på jubelnedslag i historien att leda bort intresset från det historievetenskapligt intressanta? I sitt postuma verk *The Historian's Craft* kritiserade Marc Bloch historikernas tendens att stanna upp vid jämna årtal och göra dem till gränssättande händelser. För honom var det mer rimligt att ta fasta på generations- eller civilisationsgränser, som han såg som tydligare kopplade till analytiskt försvarbara historiska gränslinjer (Bloch 2004: 150–154).

Historiker är vana vid att formulera historiska problem, vilket innebär att man vänder sig till historien för att få svar på frågor som bottnar i att man har identifierat förändringar, motsättningar, motsägelser, mönster och dilemman i samhället och historien som behöver förklaras och förstås. Det är en grundläggande undran eller nyfikenhet, i det här fallet om varför plötsligt jubeldagar har blivit på modet i samhället, som styr forskningstänkandet, inte de mekaniska, regelbundenhetsstyrda hänvändelser till historien som ligger bakom de jämna årens logik. För historikerna är det inte så att en historia råkar bli intressant, utan det historiska intresset bygger på att historien i fråga ingår i en teoretisk eller analytisk, intellektuellt gripbar kontext. Historiker tänker först och främst genetiskt, vilket betyder att en historias linjära utveckling, framväxt och process normalt står i fokus. Jubileumshistorien, med dess genealogiska betoning av födelse, härkomst och ursprung, är förvisso mot den bakgrunden inte vetenskapligt ointressant, men blir av historikern inplacerad i det större genetiska perspektivet, där frågan om den historiska vägen från födelse till nutid är viktigast. Flertalet historiker sätter dessutom en ära i att analysera historien så komplext som möjligt, medan jubileer och minnen ofta bygger på att komplexiteten reduceras så att ”rena” analyslinjer framträder.

Det är ändå inte så att historiker saknar intresse för sådana frågor om historiens regelbundenhet, rytm och takt som jubileumsfirare naturligt anknuter till. I en samhällsvetenskaplig tradition har det tvärtom varit en vetenskaplig huvuduppgift att indela historien i faser eller stadier, men även i detta arbete har tanken på utveckling, progression och övergångar varit ledande. Historikernas periodindelningar tenderar också i huvudsak att pricka de jämna åren, trots att alla inser att 1914 är en mycket bättre gränsdragning mot modernitetens och katastrofernas århundrade än 1900.

I historiekulturen ombesörjs också förmedlingen av historia, via kommunikatörer som har ord, bild och musik i sin hand och som därtill har makten över de scener där den samhälleligt värdefulla historien kablas ut: televisionen och radion, kultursidan, tidskriften, nätet, bokhandeln, museet och klassrummet. Historiker, koncentrerade på historiens innehåll, tar sällan aktiv del i att kommunicera detta innehåll, utan räknar med att deras produktionsarbete

mekaniskt skall få ett välgörande inflytande. Därmed öppnas dörren till arenan för historieförmedling på vid gavel. Under Märkesåret var den verkligen skiftande: 1809 gick igen till och med på idrottsarenan, på Finn- och Svenskkampens friidrottsarena och på hockeyrinken, där Finland och Sverige utkämpade två landskamper i historiens tecken. Till de arenor som togs i bruk hörde också politikens finrum, i Sverige både riksdagen och regeringens sammanträdesrum.

Historiepolitiken

I både värdering och kommunikation av historia är maktperspektivet centralt; Bo Stråth kallar de historiska jubileerna för politiska manifestationer (Stråth 2010: 195–203). François Hartog talar om ”tidsordningar” för att illustrera att temporala förbindelser i ett samhälle är ett slags tidtabeller eller kalendrar som inte är öppna och förutsättningslösa, utan snarare resultat av politiska diktat och disciplin, i takt med tiden (Hartog 2015). Det rör sig inte om direkt maktpolitik, utan snarare om politik förklädd till historiekulturella evenemang, till symbol- eller identitetspolitik. Poängen är att historieanknutna företeelser, föreställningar, tolkningar och aktiviteter får politiska konsekvenser. Genom att organisera historiska jubileer utifrån ”färdiga”, kanoniska tolkningsramar, med bestämda kronologier, berättelser och värderingar, kan politiker utöva makten att styra människors föreställningar och kunskaper i önskvärd riktning, i stället för att låta dem utvecklas åt olika och motstridiga håll.

Historiska jubileer är således ett slags socialisationsprojekt, som både förutsätter och förmedlar vad som har kallats auktoritetskunskap, en rutiniserad kunskap som människor tenderar att förhålla sig okritiskt och oreflekterat till, eftersom den är given av traditionen och av just auktoriteter, som här är betydelsefulla eftersom de står för både makthavare och sanningsvittne i ett (Kylhammar 2004: 263). Eftersom det ofta är lika angeläget att *inte* låta vissa historiska företeelser bli föremål för jubileer och minnesbearbetning, eller att dölja olämpliga historiska mellanstationer mellan den historiska händelsen och dess jubileum, kan man också tala om en glömskans politik eller rentav en avpolitisering, om man med en sådan menar ett medvetet arbete för att hålla vissa historier borta från jubileumsarenan. ”Ett land som har behov av att skapa och propagera en historia som är en källa till stolthet, och som erbjuder de erforderliga lärdomarna, rötterna och orienteringarna, behöver också ett förflutet som är befriat från besvärande episoder”, fastslår Frank Furedi (1993: 29). Det gäller förvisso inte bara enskilda länder. I det integrerande Europa finns ett starkt behov av en sådan glömskepolitik som förmår hålla undan alla de många konflikter mellan de europeiska staterna som har varit legio i världen fram till och med andra världskriget från jubileums- och minnesperspektivet, till förmån för ett sådant historiskt innehåll som upplevs som förenande och homogenerande. Det är i detta sammanhang den gemensamma upptagenheten med

förintelsehistorien skall ses. Det "andra" stora dramat i den moderna historien, den kommunistiska terrorn, har inte alls samma potential att förena. Det är framför allt de postkommunistiska staterna i östra Europa som understryker behovet av att med regelbundenhet minnas den kommunistiska terrorhistoriens betydelse, medan de länder i väst där kommunismen inte har varit maktgärande visar mindre intresse att lyfta fram denna historia. *Prague Declaration on European Conscience and Communism*, undertecknad 2008 av en lång rad europeiska politiker, får därför knappast något brett, allmäneuropeiskt stöd i uppmaningen att etablera den 23 augusti, dagen då Molotov-Ribbentrop-pakten undertecknades 1939, som "en dag för att minnas offren för både nazismens och kommunismens totalitära regimer, på samma sätt som Europa minns förintelsens offer den 27 januari" (Prague Declaration 2008).

I forskningen används ofta begreppet historie- eller minnespolitik för att sammanfatta sådant historiarbete som utförs av politiker, statstjänstemän, intellektuella och aktivister och som får politisk betydelse, såsom erkännande av historiska orättvisor och övergrepp, förnekande av desamma, eller ursäkter och ekonomisk kompensation för dem. Arbetet har kognitiva men också emotiva och normativa aspekter, och har inte sällan också syftet att driva fram kollektiv handling. Historiepolitik bedrivs normalt exklusivt av elitgrupper, med huvudsyfte att skapa legitimitet för en politik. Det är samma grupper som strider om vilken historisk tolkning som är värd att förmedla och organisera historiska jubileer kring. En aktivistisk och konstruktivistisk definition av historiepolitiken lyder: "olika gruppers kamp för att offentligt artikulera och på så sätt vinna erkännande för vissa minnen och för de berättelser inom vilka de är strukturerade" (Ashplant, Dawson & Roper 2000: 16). Som många forskare har poängterat ligger styrkan i detta perspektiv i att historia inte blir till en blek återspeglning av större samhällskrafter eller en passiv behållare för diverse berättelser och bilder, utan en aktiv och dynamisk kraft som i sig förmår förvandla samhället (Samuel 1994: IX-X).

Det finns dock en del som talar för att man till historiepolitiken skulle kunna hänföra de mer diffusa och passiva föreställningar om historien som påverkar politiska ställningstaganden och åtgärder, till exempel genom att vid behov ventilera utrikespolitisk oro för att icke-demokratiska staters aggressiva hållning gentemot andra länder inte bemöts med adekvata motåtgärder, genom hänvisning till stabila historiska typfall av resultatet av politisk eftergivenhet eller dess motsats, som "München 1938" respektive "Kuba 1962" (Rystad 1982). Historiepolitik, liksom alla historiekulturella företeelser och dimensioner, måste därför rimligen ta sin utgångspunkt både i funktionalistiskt präglade analyser av hur människor i allmänhet och vid makten brukar historia för att tillfredsställa specifika behov och intressen, och i hermeneutiskt orienterade analyser av hur historiebrukande människor i allmänhet och vid makten redan är kulturellt predisponerade för och "inskrivna i" etablerade historiska berättelser och tolkningsmönster. Thomas Berger sammanfattar väl denna dubbelhet:

Politiska ledare som söker mobilisera samhällsliga resurser för ett gemensamt mål åberopar ofta kollektiva minnen för att förklara och rättfärdiga sin politik. Sammaledes är de politiska ledarnas förståelse av världen formad av kollektiva minnen, ofta på subtila sätt. (2002: 80)

Att organisera större jubileumshistorier är ett arbete som rör det institutionella minnet och som normalt präglas av ett starkt ovanifrånperspektiv. ”Märkesåret 1809” identifierades explicit som ett ”regeringsprojekt”. I en bok om grundlovsfirandet i Danmark, som har ägt rum varje år på nationaldagen den 5 juni alltsedan 1849, pekar Anette Warring på att ett sådant firande av en nationellt avgränsad företeelse av nationalistiska krafter kan brukas som ett argument mot Danmarks integration med Europa och världen: Grundloven är Danmarks politiska, juridiska och kulturella fundament, men också ”en nagel i ögat på dem som önskar att Danmark skall försvinna som nationalstat”, som ”dagdrömmer om det gränslösa, multietniska, multireligiösa samhället”, påpekade ledaren för Dansk Folkeparti Pia Kjærsgaard i sitt grundlovsstal 2002. För att illustrera dynamiken mellan den historiekultur som redan existerar och viljan att förändra och bemästra den för sentida syften har Warring sammanfattat historien om grundlovsdagen som en spänning mellan ”traditionens vitalitet och politisk maktkamp” (Warring 2003:10).

Historiska jubileer är dock inte självklart statsmaktens officiella domän. När man i Ungern och bland ungrare celebrerar den 4 juni varje år är det inte den ungerska staten som gått i spetsen, utan bredare grupper som detta datum varje år närmast rituellt uttrycker sitt missnöje med de oblidade fredsvillkoren i Trianon 1920. Efter första världskrigets slut och den österrikisk-ungerska dubbelmonarkins upplösning tvingades Ungern av segrarmakterna lämna ifrån sig nästan tre fjärdedelar av sitt gamla territorium, och landets folkmängd minskade med mer än tre femtedelar. Händelsen har utvecklats till ett ungerskt trauma som genomsyrar tolkningen av hela Ungerns moderna historia, och minnesdagen mobiliserar många ungrare, däribland nationalistiska politiker som gärna ventilerar krav på att Ungern skall återfå sina förlorade territorier.

Trianontraumat visar att jubileumsperspektivet med fördel kan göras bredare och djupare än det rent maktpolitiska. I det ungerska fallet är det kollektiva minnet av den 4 juni något som förenar människor med olika politiska och ideologiska tillhörigheter och har många olika bärarkategorier både inom och utanför statsmakten. Det är en angelägenhet för ungrare boende i Ungern, i de områden som avträdde 1920, och i övriga världen. Den israeliske sociologen Eviatar Zerubavel beskriver jubileumsproblematiken i termer av ”social punctuation of the past”. Också han gör de historiska fixpunkterna i nuet till manifestationer för att skapa nödvändiga minnesgemenskaper i ett samhälle, genom att mejsla ut vissa händelser eller ”kapitel” i historien som särskilt betydelsefulla för ”oss”. Vi får reda på hur de började och slutade, och vilken betydelse de

har haft för "vårt" samhälles utveckling. Den andra sidan av myntet är distanseringen till de "andra" som inte organiserar sin tid och sitt minne på samma sätt, och stundtals också får bära skulden för en historisk oförrätt (Zerubavel 2003: 83–85).

Makten över historiens återkomst

Vi vet att intresset för jubileums- och minnesmanifestationer skiftar över tid och rum. Det är stor skillnad mellan olika länders benägenhet att celebrera historiska jubileer, och mellan jubileer byggda på olika slags historiska händelser. Det finns tider och samhällen där jubileer har varit sällsynta. Det kalla kriget, som fryste ned Europa i två halvor på ett sätt som saknade historisk motsvarighet, och i begrepp och identiteter som låste historien i ideologiskt bestämda mönster av "antikommunism", "antifascism" och "totalitarism", främjade organiserad glömska mer än jubileer. Jeffrey Herf konstaterar i en analys av minnesbearbetningen i de båda tidiga tyska källkrigsstaterna att tystnad, undvikande, förvrängning och repression blev mycket vanligare sätt att hantera historien än minnen, som marginaliserades, särskilt i det kommunistiska Östtyskland (2002: 184). Många har satt fingret på ytterligare en väsentlig tystande faktor: att andra världskriget, med Auschwitz, Hiroshima och total förstörelse och död, var en så genomgripande erfarenhet att människor och samhällen hade svårt att hitta relevanta ord och begrepp för att beskriva dessa historiska trauman (Lyotard 1983: 91; Winter 1995: 228). Att förvandla dessa historier till historiska jubileer och officiella minnen blir mot denna bakgrund ännu orimligare.

De första efterkrigsdecennierna har också beskrivits som så framstegs- och välståndsoorienterade, med framtiden säkert utlagd som ett pärlband, att påminnelser om historiens regelbundenhet och återkomst verkade mindre relevanta. En progressiv berättelse hade inget annat att hämta i historien än negativa, avskräckande exempel (Alexander 2004: 209–221). Särskilt i väst lades all energi på framtiden, på att återuppbygga samhällena efter krigets destruktion, vilket av allt att döma minimerade intresset för historiska jubileer. Det gjorde också det faktum att många människor, av skäl som hade att göra med trauma, skuld eller skam, hade historier som de ville tysta ned och dölja.

Därtill riktades under de radikala 60- och 70-talen kritik mot de historiska jubileernas ofta nationalistiska och pompösa karaktär. Jubileumsfiranden ansågs vara klassbetingade överbyggnadsfenomen, tillkomna för att dölja motsättningar i samhället. Krig i historien försonas inte genom "Grönköpingsmässiga" förbrödningfester och försoningsscener utan "gagnas bäst av största möjliga stillhet kring minnesdagen", påpekades i diskussionen om huruvida det i Lund skulle avsättas resurser för att fira 300-årsjubileet av slaget vid Lund 1676 (Zander 1997: 65–66). Anders Jarlerts artikel i detta temanummer bekräftar att Lunds universitets 300-årsjubileum 1968 heller inte stod högt i kurs i radikala kretsar.

Det betyder inte att kalla kriget och välståndsutvecklingen helt lade locket på för historiska jubileer. Däremot är det uppenbart att historiens återkomst efter kommunismens fall har betytt att de historiska jubileerna har ökat kraftigt i frekvens. Ett antal mönster framträder, några av dem knutna till efterkrigsperioden, andra till djupare historiska perspektiv. I nya stater, hotade stater, underkuvade stater och snabbt utvecklade stater tenderar det att jubileras ofta, eftersom historia och historieskrivning har en direkt koppling till politisk makt och konflikt. Länder som de baltiska, som under de senaste hundra åren har varit delar av det ryska imperiet, självständiga stater, sovjetockuperade territorier, naziokuperade territorier, sovjetrepubliker och återigen självständiga stater, har genom dessa skiftande maktförhållanden mycket att falla tillbaka på i sina många jubileer, och har också genomfört omfattande revisioner av de officiella minnes- och jubileumskalendrarna: "Förändringar i det politiska landskapet och politiskt sanktionerat minne har gett trovärdighet åt olika minnesgemenskaper under olika perioder", har det sagts (Skultans 2014: 32). I nuet är minnet av två på varandra följande våldsamma ockupationer under andra världskriget, den nazistiska och den sovjetkommunistiska, och balternas relationer till dessa, svåra att hantera, men diskussioner om vad som bör jubileras förs också ihop med infekterade debatter om medborgarskap och språkval. Den rysk-baltiska befolkningsdelens minnesceremonier för att hedra Sovjetunionens seger i andra världskriget möter föga sympati hos estier, letter och litauer, som ser segerdagen som den definitiva inledningen på en nästan halvsekellång sovjetisk ockupation av de baltiska republikerna. I Litauen har den 14 juni utropats som en nationaldag för sorg och hopp för att hedra offren för sovjetiska tvångsdeportationer av tusentals litauer till Sibirien 1941. Medan ryssarna fokuserar på minnet av heroism och seger, med segerdagen den 9 maj som självklar fixpunkt, är de baltiska officiella minnena orienterade mot offerskap, förlust och sorg, med segerdagen som en påminnelse om den sovjetiska militära och politiska övermakten, ockupationen och repressionen. Att nationalistiska veteranorganisationer i Lettland efter Sovjetunionens fall utropade den 16 mars som minnesdag, för att hedra fallna lettiska legionärer som från våren 1943 hade kämpat vid sidan om Waffen-SS i andra världskrigets Ryssland, har inte minskat de baltiska jubileumskonflikterna, som ofta underblåses av Ryssland, som inte tvekar att beskriva balter som nazister, eller med ryskt språkbruk, fascister. Det är en stigmatisering som också känns igen från krigets Ukraina, där ukrainare av den ryska sidan systematiskt förses med fasciststämpel.

Tonvikten i de historiska jubileerna kan stundtals ligga på fredsavtal och befrielser, men bakgrunden till historiska jubileums- eller minnesevenemang är ofta våldsmättade och brutala historier som satt spår och dragit gränser: stora slag och krig, folkmord och blodiga revolutioner. Då framträder tydligt de historiska jubileernas konfliktpotential, som stundtals kan ta sig uttryck i rena "minneskrig" som pågår långt efter att de reella krigen avslutats: mot "vi" som

för ett jämnt antal år sedan led, stred eller segrade tillsammans står ”de” som förtryckte, utgjorde våra motståndare eller led nederlag. Företeelsen illustrerar väl att jubileer av detta slag både måste ses som medvetna historiepolitiska aktiviteter och som historiekulturella fenomen som många av de jubilerande fötts in i och är förhandsorienterade mot. Även själva minnestillfället kan ge upphov till konkurrens och konflikt. När det började närma sig hundraårsdagen av folkmordet på armenierna, den 24 april 2015, en dag då armenier världen över traditionellt har sörjt en miljon mördade förfäder i Osmanska riket och en dag då folkmordet skulle skapa ekon över hela världen, bestämde sig Turkiet såsom det osmanska imperiets efterföljarstat och en stat som alltsedan 1920-talet förnekat folkmordet, för att samma dag offentligt minnas Gallipolislaget, då osmanska styrkor under första världskriget framgångsrikt slog tillbaka ententemakternas anfall. Det traditionella datumet då Turkiet har firat denna seger och sörjt sina döda är den 25 april. I Turkiet vann med all sannolikhet Gallipoliminnat denna historiekulturella konkurrens, men däremot knappast utanför dess gränser.

Ännu en allmän reflektion är att historiska jubileer står starkare i länder och perioder präglade av social splittring, omfattande migration, tydliga hierarkier mellan individer och kollektiv, frekventa maktskiften och stora konflikter och krig. Snabba, till synes okontrollerade samhälls- och miljöförändringar, en osäker framtid och ständig anpassning till nya omständigheter föder önsknings att kontrollera den enda tidsdimension som vi har erfarenhet av och kunskap om, den historiska. Det brukar hävdas att krisperioder stärker medvetenheten om historiens, de kronologiska fixpunkternas betydelse för nuet och dess problem. Kanske har unga länder större behov av att markera än sedan länge etablerade statsbildningar; på sin hemsida pekar CNN ut tio amerikanska ”centennials”, och påpekar samtidigt: ”I ett land som är så ungt som USA är det knappast att förvåna att vi celebrerar nästan varje stor jubileumsdag som dyker upp – oavsett om det är 25-, 50- eller 75-årsdagen.” (Hetter 2015) Det förstärks måhända av att USA också är en mångnationell stat, och att sådana stater, med stora religiösa, etniska eller regionala olikheter, vilket till och med i historien lett till inbördeskrig, dels har starka behov att hitta gemensamma, förenande historier för alla nationella grupper, dels har stora problem att alla måste få sin rättmätiga plats i jubileerna, inte minst urbefolkningarna. I USA och Australien finns en kritik mot vita, anglosachsiska minnesmanifestationer som återkommer lika ofta som jubileerna själva, och debatter om vem som ”var först” eller ”byggt landet” och därmed har störst jubileumsrättigheter är nästan lika återkommande. En stark nationalistisk strömning, särskilt den som målar upp den ideala nationen som en historiskt, närmast organiskt framväxt gemenskap mellan folk och territorium och mellan nation och stat i stället för en medborgerlig sådan, främjar otvivelaktigt intresset för jubileer och minnesmanifestationer, även om också stater präglade av en medborgerlig nationalism kan känna

behov av att celebrera sitt land. Forskare som David Lowenthal betonar tillika den socioekonomiska och teknologiska utvecklingens betydelse: när hoppet om framsteg och välstånd bleknar, tekniken framstår som människofientlig och framtiden diskrediteras, menar han, flyr människor till traditionens och historiens enkelhet, trygghet och stabilitet (1998: 5–11).

Jubileumshistorier är som redan påpekats i grunden beroende av maktförhållanden, vilka som bekant är skiftande. Arenan är normalt nationell, men kampen om historien förs numera också på en större politisk arena. På israeliskt initiativ instiftades förintelsens minnesdag av FN:s generalförsamling 2005. I Sverige gick vi i förväg och fick till stånd en nationell minnesdag för folkmordets offer redan 1999, efter att vår föreställning om Sveriges plats i andra världskriget och i Europa under 1990-talet hade genomgått en grundläggande revision, eller närmast en revolution, när vi plötsligt lämnade det traditionella småstatsrealistiska paradigmet till förmån för en nytänkt integration i en europeisk historiekultur. I det förenade Tyskland inrättades en dag ”till minnet av nationalsocialismens offer” redan 1996. Sedan dess har minnesdagen fått stor om än inte total europeisk uppslutning i takt med att det samhälleliga intresset för förintelsehistorien har ökat.

Det finns dock tre mementon till denna historiekulturella integrationshistoria. Det första är att priset för förintelsehistoriens spridning varit betydande. Minnesforskaren Aleida Assmann har formulerat problemet väl när hon konstaterar att ”förintelsen har blivit en fritt flytande beteckning som utan problem kan förbindas med alla slags manifestationer av det moraliskt onda, och som idag urskillningslöst kan appliceras på varje smärta, förödelse, trauma eller katastrof” (Assmann 2010: 114). Mer allmänt löper alla jubileumshistorier denna risk, om bevekelsegrunder inte görs explicita och möjliga att diskutera.

Det andra mementot är att det i en rad länder i östra Europa har funnits ett motstånd mot förintelsens position som ett slags europeiskt minnesfundament, främst beroende på att det i dessa länder har funnits grupper som bistod de nazistiska folkmordsförövarna, och att det därför har varit svårt att bygga nya post-kommunistiska nationella identiteter på en sådan ömtålig historisk grund. Här antyds det problem som kan uppstå om jubileums- och minnesdagar appliceras utifrån, utan att stå i förbindelse med de historiekulturer de inplaceras i.

Det tredje mementot, slutligen, som sammanhänger med det förra, är att det under flera efterkrigsdecennier inte fanns någon tanke på att instifta en sådan minnesdag utanför ”offerlandet” Israel, där dagen institutionaliserades 1959, men inte heller där utan motstånd. I staten Israel, dit många överlevande judar hade migrerat efter förintelsen, återberättades i minneslandskapet länge hellre ”aktivistiska” antika historier om det judiska upproret på Masadaklippan mot den romerska övermakten på 70-talet efter Kristus, eller Simon Bar Kochbas revolt mot romarna under det andra upproret på 130-talet. Även om det var andra världskriget som ställdes i centrum, uppfattades det i Israel som viktigare

att minnas det hjältemodiga judiska upproret i Warszawas getto mot den nazistiska övermakten på våren 1943 än den samtidiga nazistiska förintelsen av de "passiva" judarna (Zerubavel 1995; Tossavainen 2003: 59–80). I Europa handlade jubeldatumen länge bara om den egna nationen och dess befrielse ur nazismens grepp. Om man erkänner andras lidande går detta ut över erkännandet av den egna gruppens lidande, tycks länge ha varit det underliggande budskapet.

Vi vet också att man i vissa typer av stater, icke-demokratiska, totalitära eller revolutionära, har varit särdeles intresserade att celebrera vad man har uppfattat som den egna historiens bryt- och vändpunkter. I syfte att beskriva det egna samhällets kvalitativt "nya" karaktär, dess frigörelse från den gamla regimen med dess efterblivenhet och orättvisor, har revolutionära startpunkter på en ny era pekats ut, i lite äldre tid allra tydligast i revolutionens USA och Frankrike. De franska revolutionärerna var först ut med att besluta om en rad festdagar som skulle vittna om att historien övergett sin trygga rytm och gjort ett hopp framåt, däribland först och främst den 14 juli, som gick tillbaka till Bastiljens fall 1789. Enligt revolutionshistorikern François Furet avtog inte 1789 års publika attraktionskraft och potential att väcka konflikt mellan konservativa och radikala förrän någon gång under efterkrigstiden. I Tyskland, med dess större förkärlek för kulturella manifestationer, inleddes jubileumshistorien 1817, trehundra år efter att Martin Luther den 31 oktober hade spikat upp sina teser (Furet 1979; Ozouf, 1988; Johnston, 1991). Även här spelade föreställningen om ursprung och nyordning en viktig roll, eftersom spikningsarbetet ansågs ha inlett den protestantiska reformationen.

Många har i Max Webers och Ernst Cassirers efterföljd påpekat att symbolpolitik och politisk religion i diktatoriska, totalitära stater har fått stort utrymme på bekostnad av formella regelverk som lagar, rättssystem och konstitutioner, för att övertyga och övertala människor med känslor mer än med politisk rationalitet. I Webers diskussion om olika auktoritets- och legitimitetsgrunder ställs den rationella, regelbestämda legitimiteten mot den traditionella och karismatiska legitimiteten, och båda har starka inslag av historia, i det första av att "gamla normer och maktförhållanden anses som okränkbara", i det senare av den exemplariska tanken att historien kan tillhandahålla förebilder och typfall som har återkommande relevans (Weber 1983: 154).

I Sovjetunionen firades oktoberrevolutionens jämna födelsedagar med mycket pompa och ståt, med huvudbudskapet att sovjetkommunismen hade triumferat. Det gick till och med så långt att man 1967 lät döpa om det gamla Manegetorget i det absoluta hjärtat av Moskva till det något mindre behändiga "Stora Socialistiska Oktoberrevolutionens femtioårsjubileums torg". Det sovjetiska firandet underlättades av både diskontinuitet och kontinuitet: medan den ryska revolutionen i stort sett hade förintat – eller, på sovjetspråk, likviderat – den gamla historiekulturen med dess ritualer knutna till ortodoxin, autokrat

och fosterlandet, etablerades en politisk kontinuitet som inte stördes av demokratiskt framdrivna förändringar. Med Stalintiden återkom dock den ryska kulturtraditionen och fosterlandet som orienteringspunkter. Ett uttryck för denna nya ritualisering av kulturen var den så kallade socialistrealistiska litteraturen, formalistiskt och stereotyp uppbyggd kring en förebildlig positiv hjälte vars livsberättelse återspeglade stadierna i det större sovjetkommunistiska samhällets, den "stora familjens" framgångshistoria (Clark 1981). En ny sovjetpatriotisk ritual, med fokus på Stora fosterländska kriget, övertog den revolutionära ritualens förstarangsplats, men fortfarande med stor uppslutning, och utan att huvudbudskapet om kommunismens och sovjetstatens företrädan förändrades (Tumarkin 1994; Merridale 2000). Medan vissa historier närmast fick religiös helgd, tystades andra ned och förträngdes, för att inte återuppväckas och mobiliseras förrän i postsovjetisk tid, då allt som "glömts" av den gamla regimen skulle "minnas" av de nya nationella eliterna (Karlsson 1999).

I "The Rites of Rulers" understryker sociologen Christel Lane hur viktig den ritualiserade kalendern var för de sovjetkommunistiska härskarna för att i ett slags formaliserad ideologisk eller politisk-religiös struktur legitimeras sitt styre, socialt kontrollera befolkningen och skapa uppslutning kring sovjetstatens grundläggande mål och värden (1981). Hon konstaterar att standardiseringen av det sovjetiska samhället och den sovjetiska kulturen, både en orsak till och en verkan av parti- och statsorganiserade ritualer, i hög grad ägde rum *von oben*, genom att de politiska och kulturella eliterna hade kontroll över de viktiga revolutionära och fosterländska datumens scen, intrig och produktion. 1981, när Lanes bok kom ut, var det lättare att betona ömsesidigheten i processen än vad det är idag, när vi vet bättre.

Vi vet till sist även att de länder som deltog i de båda världskrigen har haft och ännu har ett stort behov av att hålla kriget levande, genom att både celebrera årliga segerdagar och ge stor uppmärksamhet åt de jämna efterkrigsåren. Krigsminnet har haft en tendens att överleva generationsskiftena. Annorlunda blir det i en konfliktdemokrati som den svenska, där de historiska brytpunkterna inte är lika lätta att hitta, och där nationalismen, särskilt den etnonationellt orienterade, tycks svagare utvecklad än i flertalet andra europeiska länder, inklusive de övriga nordiska. Det må väl vara hänt att en politiker som socialdemokraten Leif Pagrotsky 2012 motionerade om att ett minnesår för demokratins genombrott i Sverige borde förberedas för att celebreras 2018, i syfte att påminna om att det var hundra år sedan liberalen Nils Edén lämnade in den avgörande proposition som efter några år ledde till allmän rösträtt. Men var går mer generellt gränsen för vilka historiska evenemang som är värda att ge offentlighet åt och söka skapa uppslutning kring i ett mångnationellt, fredligt och europeiserat land som Sverige?

Lärdomar

Vår upptagenhet med historiens återkomst som jubileum är en aspekt av historiens allmänna återkomst i samhället och kulturen. Vi vänder oss i ökad utsträckning till historien för att orientera oss och skapa mening i en tillvaro som snabbt förändras och som präglas av kriser och katastrofer. Vi upplever en mängd hot: kris, krig och konflikter har följt på kalla krigets slut, inte den av många förväntade freden och stabiliteten; migrationsrörelser och det mångkulturella samhällets framväxt ställer oss inför en rad historiska identitetsfrågor, liksom de utmaningar som nationalstaten har utsatts för med inträdet i den europeiska unionen; välfärdssamhällets nedmontering har väcker ytterligare historiska frågor, om var nedgången började och vem/vad som bär skulden; en explosiv dator- och internetutveckling har framkallat känslor av historisk diskontinuitet; politiken har polariserats mellan globaliseringen och nationalismens återkomst, europeisk integration och uppsplittring, och har tagit sig uttryck i antisemitism, främlingsfientlighet och rasism, idéer som vi förbinder med en mörk mellankrigshistoria. Sammanfattningsvis har vi behov av svar på en rad pockande historiska frågor. Vi vill möta stora samhällsförändringar med en historia som rör sig rytmiskt, regelbundet och stabilt. Vi vill fly från dagens eländesvärld till en historisk tillvaro som känns enklare, stabilare och tryggare, kanske just för att vi har upplevt den och utvecklats till dem vi nu är. Det finns en efterfrågan på historiska lärdomar, vilka de nu är, som går hand i hand med vår fascination inför de jämna åren.

En historiekulturell lärdom är att det i artiklar som den här ofta blir alldeles för många svagt definierade "vi". Producenter och förmedlare, de som tidiga kallats jubileernas och minnenas aktiva bärare, kan ofta analyseras, men däremot inte de passiva konsumenterna, som på lokal nivå och som medlemmar i olika grupperingar deltar, minns och jubilerar, men med olika motiv och bevekelsegrunder, som är svåra att komma åt. De som har makten över minnet avsätter spår i olika källmaterial, vilket sällan den bredare publiken gör. Steget från *high politics* till *low politics* blir därför stort, och frågor om den "folkliga" uppslutningen kring en minnesmanifestation eller ett historiskt jubileum är besvärliga att besvara annat än indirekt, med utgångspunkt i allmänna resone-mang kring civilsamhälle, participation och social och politisk kontroll. I den politiska diskursen finns det plats för "folket", eftersom jubileer sannolikt tillskrivs ett högre värde om de uppstår som resultat av spontana handlingar av de breda massorna, men därifrån är steget långt till att uttala sig om den reella uppslutningen i samhället.

En andra historiekulturell lärdom är att tid och plats, historia och geografi, ofta går hand i hand i jubileums- och minnessammanhang. Precis som man bör skilja mellan historia som den faktiskt framrusande tiden och historia som sentida människors och samhällen tillbakablickande bruk av historia för orienterande och meningsskapande syften, måste den geografiska dimensionen

delas i en del som rör reella geografiska rum och samband, som kommunikationer och handel mellan länder, och en del som rör de platser som finns i våra föreställningar och som vi har starka känslor inför. I jubileumssammanhang är det onekligen de senare aspekterna som framträder tydligast, men även de mera realhistoriska och faktiska geografiska fenomenen finns med i analysen, till exempel för att man skall kunna förstå när och var jubileer uppstår och växer sig stora.

En tredje historiekulturell lärdom är att historiska jubileer säger mer om det jubilerande nuet än om den historia som celebreras. I de allra flesta fall finns ingen intellektuell förbindelse mellan de båda tidsåldrarna, utom de jämna åren. Då närmar det sig en nonsenskorrelation. Någon gång kan man dock föreställa sig ett fruktbart och möte, i form av påverkan, reaktioner eller läroprocesser, eller bara en fördjupad reflektion i rättan tid. 1989 var det tvåhundraårsjubileum av den franska revolutionens utbrott. Samtidigt exploderade Östeuropa i en rad revolutioner som överallt som i ett pärlband ledde till kommunistregimernas fall. Var de antikommunistiska revolutionärerna inspirerade av Robespierre och de övriga franska revolutionärerna? Eller var det tvärtom så att minnet av den franska revolutionen gestaltades som den pågående kampen mot de östeuropeiska kommunistpartierna? Frågorna är onekligen värda att undersökas vetenskapligt. När vi kollektivt minns att det gått hundra år sedan första världskriget, är det ett osökt tillfälle att reflektera över att vi fortfarande i så många avseenden, till exempel i Mellanöstern, lever i skuggan av detta krig och de efterföljande Parisfrederna, och den minst lika viktiga frågan varför denna kontinuitet har varit så stark. Och när vi den 3 oktober 2015 minns Tysklands formella återförening på dagen 25 år tidigare, framstår det med tanke på det europeiska enhetsverkets skakningar under hösten 2015 som en högst lämplig dag att fundera över framtiden: Europa quo vadis?

Någon gång är ceremonier för att minnas konflikter och hedra offren för dessa inte bara reflexiva, utan kan också bidra till att aktivera och politisera minnen hos nya generationer, till och med i länder där dessa manifestationer normalt inte får förekomma, eftersom de står i strid med förhärskande ideologiska postulat eller politiska målsättningar. Ett exempel inträffade den 24 april 1965, då en illegal demonstration på Lenintorget i sovjetrepubliken Armeniens huvudstad Jerevan genomfördes för att markera att det var exakt femtio år sedan folkmordet på armenierna i det osmanska riket inleddes, med uppmaning till Sovjetunionen att erkänna folkmordet och att aktivt verka för att Turkiet skulle göra sammalunda. Mest notabelt var ett krav att "armeniska" landområden inom sovjetstaten och i Turkiet skulle återlämnas till de rättmätiga ägarna. Några hundra av de mestadels unga demonstranterna angrep Operahuset, där de ledande kommunistpolitikerna hade en egen minnesceremoni. Oroligheternas viktigaste resultat blev att ett stort monument till minne av folkmordet restes på en höjd utanför Jerevan. Monumentet har sedan dess,

under sovjettiden utan officiellt godkännande men med en för sovjetisk ritual karakteristisk blandning av nationellt armeniska och socialistiskt sovjetiska drag, varje år den 24 april varit platsen där armenierna hedrat folkmordsoffren (Lehmann 2015: 9–31). Femtioårsminnet kan utan tvekan beskrivas som startskottet på en fas av mobilisering av det armeniska folkmordet som ännu pågår och som nu, hundra år efter folkmordet, har fått stor kraft världen över (Avedian 2017).

En fjärde, redan understruken historiekulturell lärdom är att när vi vänder oss tillbaka mot historien med våra frågor och problem, gör vi inte detta spontant och godtyckligt. Det är inte alla historier som upplevs som angelägna. Det analytiska perspektivet måste vara historiskt. Från de amerikanska och franska revolutionerna fram till 1960-talet tenderade vi att i allt väsentligt söka historisk vägledning i den nationella historien, vilket lever kvar i de årliga helg- och minnesdagar som vi ännu firar. Vid förra sekelskiftet kulminerade denna nationella och nationalistiska rörelse i monument, minnesplatser och jubeldagar, i stora, officiella arbeten för att bevara, ställa ut, minnas och jubilera. Dagens minnes- och jubileumshorisont är vidare. Till våra nutida favorithistorier hör de gränssättande händelser som skapat det samhälle och den värld vi lever i: världskrigen, de moderna folkmorden och de stora revolutionerna. Det är där den europeiska och globala historien stått och vägt mellan ont och gott, då människor och kollektiv i största storhet och djupaste förfall framträtt, då diktatur stått mot demokrati, frihet mot ofrihet.

En femte historiekulturell lärdom som präglat denna artikel är att det finns två typer av jubileums- och minnestänkande. Det ena, en institutionaliserad typ som till exempel framträtt i märkesårsfirandena, har vetenskaplig karaktär och har sökt sig tillbaka till en historisk utgångspunkt som är en reell bryt- eller vändpunkt i det förflutna, för att därefter systematiskt uppmärksamma dess verkningar och konsekvenser fram till dags dato. Under Märkesåret 1809 belystes därför hur rikssprängningen för tvåhundra år sedan har påverkat Sverige och Finland efter 1809. För Finlands del har det påpekats att en sexhundra-årig gemensam förhistoria fick till följd att "svenska" kultur- och samhällsdrag överlevde separationen och på olika sätt kom att prägla det ryska och det efter 1917 fria Finland, men också att skilsmässan från den riks- eller västsvenska delen innebar att Finland fick nya möjlighet att skapa autonoma institutioner och förhållningssätt som främjade nations- och statsbildningen och därför blev "grunden för Finlands statlighet" (Engman 2008: 432; Jansson 2009).

Organiserade minnes- och jubileumsmanifestationer kan dock även ha andra och mer konfliktorienterade bevekelsegrunder. När ungrare minns Trianonfreden den 4 juni finns det ofta ett skarpeggat politiskt budskap att Ungern inte trivs inom det nutida Europas gränser utan bör få tillbaka sina förlorade historiska territorier. Ungrares hantering av Trianonhistorien tillhör gruppen offerjubileer, som säkert tillhör de farligare, eftersom de bygger på att det egna

kollektivet utsatts för övergrepp, och att hämnd och revansch utgör legitima motåtgärder för att återställa historien till ett gott ursprungsläge. Litteraturvetaren Svetlana Boym har skilt mellan restaurativa och reflexiva minnen, och det kollektiva ungerska minnet av Trianon tillhör otvivelaktigt de förra, medan det senare har en mer distanserad, nostalgiskt längtansfull och ibland ironisk karaktär (Boym 2001: 41–55). Det är mycket möjligt att samma ungerska historia, i stället tematiserad som en förlust av den gamla mångnationella kejserliga Habsburgmonarkin som också blev en följd av nederlaget i första världskriget, skulle få en mer reflexiv prägel.

Det andra jubileums- och minnestänkandet är långt mer episodiskt, nyckfullt och tillfälligt, föranleder inga besök i arkiven, och dess logik är svårare att definiera med traditionella vetenskapliga kategorier. När vi plötsligt 2016 fick reda på att det gått trekvarts sekel sedan Blitzten, är bevekelsegrunderna bakom detta jubileum inte lätta att finna. Det anknyter knappast till ett historiskt problem som idag pockar på uppmärksamhet och en lösning. Det gör därför inte historien ifråga någon rättvisa, eftersom bara den historia är värd att veta som är resultatet av en formulerad historisk fråga, och bland dem ingår inte ”Vad hände för sjuttiofem år sedan?”. I sådana fall är bevekelsegrunden mer harmlös, som att en allt dystrare och alltmer fragmentiserad nutid får lite glamour och mening genom att bli insatt i ett jubileumssammanhang, eller att en trist vardag blir upphöjd och högtidlig genom ett meningsinnehåll som avviker från vardagen och som erbjuder upplevelser. Historia kan uppenbart kännas underhållande och intressant om den bara förpackas som jubileum och fest.

Ursprung och repetition

Den historiekulturella analysen behöver emellertid till sist inte stanna vid det efemära. För att finna djupare grundvalar för vårt intresse för historiska jubileer kan vi vända oss till historiefilosofin och den humanvetenskapliga teorin. Under senare decennier har forskarnas fokus i ökad utsträckning riktats mot genealogiska perspektiv, som enkelt uttryckt rör sentida människors och samhällens mer eller mindre artikulerade möten med en historia som förvisso är passerad och död, men ändå kan tala till människor och bli till levande, angelägen historia. Frågor om till vilken historia människor i vardag och högtid vänder sig för orientering och meningsskapande i tillvaron, hur, när och varför man vänder sig tillbaka, står på den genealogiska agendan, och genealogiska begrepp som erfarenhet, minne, berättelse och symbol har blivit populära. Poängen är att den linjära utvecklings- och framåtriktning som präglar den traditionella vetenskapligt organiserade historien här ersätts av en orientering mot retrospektion och diskontinuitet. Historiska jubileers rörelseriktning går inte från jubelhistorien till det jubilerande nuet utan det motsatta hållet, från det nuvarande till det förflutna, utan anspråk på en utvecklingslinje

som begripliggör dem genom att kronologiskt koppla samman dem. Ideal och värden spelar en viktigare roll än rationell analys.

Det finns här anledning att anknyta till två genealogiskt färgade perspektiv som står varandra nära, eftersom de båda rör frågor om tillvarons fundamentala periodicitet och återfödelse. Ett handlar om vårt behov av ursprung. Mircea Eliade hävdar utifrån sina studier av myter att den del av en historia som uppfattas som viktigast är dess begynnelse, som arketyper och föredöme, inte som utgångspunkt för en historisk utveckling. Det autentiska och formativa, skapelsen, är det attraktiva: "Det är den första manifestationen av en företeelse som är signifikant och värdefull", slår han fast, vilket onekligen skulle kunna knytas till vår fascination inför historiska bryt- och vändpunkter (1963: 34). Andra forskare har byggt ut Eliades tes till att också omfatta andra avgörande händelser och stora ögonblick i historien, också den moderna. När Barry Schwartz kallar dessa signifikanta jubileums- och minneshändelser och -personer för "a register of sacred history" (1982: 377), markerar han liksom Eliade närheten till religiösa riter och helgonkalendrar, men också till tanken att något blir heligt bara om det svarar mot en senare tids behov och intressen. Jubileer blir i detta perspektiv till historiska relikter eller relikskrin, till uttryck för en sekulär religion, i begreppets båda möjliga bemärkelser: en sekulariserad, medborgerlig och postkristen religion för vår moderna eller postmoderna tid, en religion utan traditionell religiös klädnad men fortfarande byggd på starka känslor inför jämna år och sekler, som kan hjälpa oss att skilja det tillfälliga från det permanenta, det historiska från det eviga. I sitt klassiska verk *The Cultural Contradictions of Capitalism*, här citerad i en tjuugoårsjubileumsutgåva, sammanfattar Daniel Bell den moderna religionens kännetecken på ett sätt som väl svarar mot det historiska jubileets logik:

det kunskapsmässiga sökandet efter ett mönster i existensens 'generella ordning', det känslomässiga behovet att etablera ritualer och att göra sådana föreställningar heliga, det primordiala behovet att höra samman med några andra, eller med en uppsättning innebörder som kommer att etablera ett transcendent ansvar på jaget, och det existentiella behovet att konfrontera slutgiltigheten i lidandet och döden. (Bell 1996: 169)

Det finns en närliggande idé som betonar vår moraliska plikt, eller åtminstone vår rättighet, att minnas. Vi måste minnas för att vi står i tacksamhetsskuld till dem som byggde vårt samhälle och dess institutioner, och som inspirerade oss genom sina idéer och föredömen, eller som initierade värdefulla traditioner. Eller så har vi en plikt att minnas dem som blev offer för olika slags historiska övergrepp, för att "postumt återställa deras värdighet, den värdighet som de inte fick under sina liv" (de Baets 2009: 147). Den framtid som brutalt förvägrades dem i historien kan de i stället få i den sentida minnesmanifestationen.

Det andra perspektivet knyter an till vårt behov av repetition. Även detta perspektiv finns hos Eliade, när han betonar vårt eviga behov av upprepning och återkomst. För honom står det klart att sådana mytiska föreställningar står i motsats till moderna idéer om historisk förändring, men ändå kan framstå som lockande; människor känner behov av att återskapa och göra sig till samtida med ursprungsögonblicket och ställer sig därmed utanför eller upphäver tidsförloppet (2002: 55–93). Utgångspunkten är följaktligen att historien inte är väsensskild från nuet, de döda och de levande inte åtskilda, inte heller krig och fred. Vi åker på skolresor till historien, döden och kriget i Auschwitz, och vi gör motsvarande resor i tiden när vi minns och celebrerar de gränssättande händelserna. Vardagslivet med dess regelbundenheter återskapas i den ”stora” historiens minnen och jubileer. Genom att med inspiration från den franska Annales-skolan och dess frontfigur Fernand Braudel framhålla vårt beroende av olika ”tidsskikt”, med olika ursprung och olika benägenhet till förändring, pekar Reinhart Koselleck på möjligheten av att vi kan ”återvända” och ”återkomma” till en basalt biologisk och antropologisk historia som också innehåller cykliska och repetitiva element som han innefattar i vad han kallar upprepningsstrukturer, men som lika gärna skulle kunna kallas historiekulturella lager. De har olika utsträckning i historien men är ändå närvarande och verk samma samtidigt. Konkret pekar han på lagar, institutioner, mentaliteter och språkliga konstruktioner som begrepp och ordspråk som sådana överlappande strukturer eller strukturelement, som ju alla är väsentliga aspekter just i minnes- och jubileumsmanifestationer.

Den linjära, kronologiska tiden går obönhörligt och tycks till och med accelerera under moderniteten, och vi förändras med den, men det finns i Kosellecks idé om multipla tidsskikt som inte följer traditionell kronologi och periodisering också utrymme för en kulturell eller historisk tid, som ger oss möjlighet att med behållning umgås med andra tidsskikt, till exempel i jubileer och minnesdagar. För att alls kunna leva i ett nu är det nödvändigt att kunna koordinera det förgångna och det framtida, erfarenheter och förväntningar. Nyckelordet för detta slags umgänge med historien är i den tyske historikerns teoribygge erfarenhet. Det är resultat av ett slags ackumuleringar eller arsenaler av historia på olika nivåer där erfarenheter, för att vi skall slippa bli överraskade och osäkra, kontinuerligt och repetitivt testas, konfirmeras eller korrigeras, i vårt fall en gång om året eller vid jämna år. Följaktligen är repetition utgångspunkten för all kunskap. Erfarenheter kan därför användas för att strukturera, stabilisera eller omorientera tillvaron, enligt Koselleck inte i första hand för enskilda individer, utan för olika slags kollektiv som förenas av unika omfång och trösklar av erfarenhet som, när de institutionaliseras, ger människor tillträde till historien. Minnen och jubileer blir i denna tolkning följaktligen ett slags återkommande erfarenhetsbearbetningar, där den historia som står i centrum med viss regelbundenhet prövas, förhandlas och omförhandlas

i ljuset av sentida samhällsförhållanden, och tvärtom. Det historiska jubileet blir ett uttryck för vad Koselleck i en berömd formulering kallat det osamtidiga samtidigt (2000; 2004).

Slutord: Jubileet som mångfald

Denna artikel har velat visa att historiska jubileer och minnesmanifestationer är av mångahanda slag. Några är enkla och föga reflekterade historiebruk, medan andra är symboliskt mättade och förtätade uttryck för historiekulturella och historiepolitiska förhållanden. De var länge starkt nationellt bestämda, men har på senare år fått en alltmer europeisk och global prägel. Bakom jubileerna står olika kollektiva aktörer, som stater, företag, medier, organisationer och politiska partier. Drivkrafterna spänner över ett stort register, från det kulturella till det politisk-ideologiska, från det existentiella och moraliska till det kommersiella. De framträder dock sällan öppet och explicit, utan måste analyseras utifrån en insikt om att jubileer är manifestationer som drivs fram av dels specifika kulturella, politiska och andra intressen och behov, dels mer grundläggande historiekulturella och realhistoriska förhållanden. Med historiska jubileer kan man bland annat

- bekräfta eller stärka gemenskaper genom att visa deras utsträckning i tid och deras mer eller mindre regelbundna återkomst;
- skapa föreställningar om trygghet och stabilitet genom anknytningen till historiska händelser som tillmäts en fundamental betydelse för historien och eftervärlden;
- celebrera, ge kunskap om eller öppna för diskussion av vad som uppfattas som för de jubilerande avgörande historiska händelser;
- förvandla realhistoriska händelser till subjektiva och meningsfyllda kollektiva minnen, erfarenheter, kulturarv och traditioner;
- ge bred kunskap om centrala historiska händelser om sammanhang;
- peka ut och mobilisera specifika identiteter genom att visa deras koppling till särskilda historier;
- visa historien som "vår" återkommande kamp mot de "andra";
- bearbeta eller försona traumatiska historier;
- hålla liv i historiska orättvisor och bygga under vad som anses vara rättmätiga krav på förändring;

- legitimera politiska maktpositioner genom att lägga historien tillrätta, dölja problematiska kronologiska mellanstationer eller visa på regelbunden utveckling och framgång;
- dölja historisk splittring och konflikter under jubileets festivitas och kompromissvilja.

Detta är ingen fullständig lista på drivkrafter bakom de historiska jubileerna. Flera överlappar varandra. Frågor om vems drivkrafter det handlar om är ännu otydliga, att historiska jubileer har både en producent-, en förmedlar- och en mottagarsida är en historiekulturell insikt som behöver konkretiseras. Kunskapen om vad som händer med historier som infogas i jubileumssammanhang behöver systematiseras. Framför allt finns ett behov av en historisering, det vill säga av analyser av hur faktiska historiska jubileer har gestaltat sig och hämtat kraft ur olika kulturella och samhälleliga sammanhang. Sådana studier är en bristvara. Fortsättningen av detta temanummer innehåller ett antal texter som har ett sådant, mer historiskt avgränsat perspektiv på historiska jubileer.

Referenser

- Alexander, Jeffrey C., 2004. "On the Social Construction of Moral Universals. The 'Holocaust' from War Crime to Trauma Drama", s. 196–263 i Jeffrey C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, Neil J. Smelser & Piotr Sztompka, *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- Anderson, Benedict, 1983. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London & New York: Verso.
- Andersson, Martin, 2017. "Jägersro – 110 år av trav, hopp och kärlek", *Sydsvenska Dagbladet*, 2017-05-20.
- Ashplant, T.G., Dawson, Graham & Roper, Michael, 2000. *The Politics of War Memory and Commemoration*. New York: Routledge.
- Assmann, Aleida, 2010. "The Holocaust – a Global History? Extensions and Limits of a New Memory Community?", s. 97–117 i Aleida Assmann & Sebastian Conrad (eds), *Memory in a Global Age. Discourses, Practices and Trajectories*. Houndmills & New York: Palgrave Macmillan.
- Assmann, Aleida, 2004. *Tid och tradition. Varaktighetens kulturella strategier*. Nora: Nya Doxa.
- Assmann, Jan, 1992. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck.
- Avedian, Vahagn, 2017. *Knowledge and Acknowledgement. The Politics of Memory of the Armenian Genocide*. Lund: Lunds universitet, Historiska institutionen.
- Bell, Daniel, 1996. *The Cultural Contradictions of Capitalism*. New York: Basic Books.
- Berger, Thomas, 2002. "The Power of Memory and Memories of Power: The Cultural Parameters of German Foreign Policy-Making since 1945", s. 76–99 i Jan-Werner Müller (ed.), *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bloch, Marc, 2004 (1949). *The Historian's Craft*. Manchester: Manchester University Press.
- Bohman, Stefan, 1997. *Historia, museer och nationalism*. Stockholm: Carlssons.
- Boym, Svetlana, 2001. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Clark, Katerina, 1981. *The Soviet Novel. History as Ritual*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Eberan, Barbro, 2017. "1967 – uppsårets som hade två somrar", *Svenska Dagbladet*, 2017-05-21.
- Eliade, Mircea, 2002 (1969). *Myten om den eviga återkomsten. Arketyper och upprepning*. Ludvika: Dualis.
- Eliade, Mircea, 1963. *Myth and Reality*. New York: Harper & Row.
- Engman, Max, 2008. "Den unge falkens flykt. Brott och kontinuitet kring Finland 1809", s. 421–436 i Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Helsingfors & Stockholm: Svenska Litteratursällskapet i Finland och Atlantis.
- "Forum: Anniversaries", 2014, *German History*, 32(1), s. 79–100.
- Füredi, Frank, 1993. *Mythical Past, Elusive Future. History and Society in an Anxious Age*. London: Pluto Press.
- Furet, François, 1979. *Penser la Révolution française*. Paris: Gallimard.
- Hartog, François, 2015. *Regimes of Historicity. Presentism and Experiences of Time*. New York: Columbia University Press.
- Herf, Jeffrey, 2002. "The Emergence and Legacies of Divided Memory: Germany and the Holocaust since 1945", s. 184–205 i Jan-Werner Müller (ed.), *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hetter, Katia, 2015. "Happy 100th! 10 U.S. Centennials to Celebrate", <http://edition.cnn.com/2015/01/20/travel/10-u-s-places-turning-100-in-2015> (åtkomst 2015-09-15).
- Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence (eds), 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jansson, Torkel, 2009. *Riksprängningen som kom av sig: svensk-finska gemenskaper efter 1809*. Stockholm: Atlantis.
- Jensen, Bernard Eric, 2014. *Historie. Fortidsbrug og erindringsspor*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Johnston, William M., 1991. *Celebrations. The Cult of Anniversaries in Europe and the United States Today*. New Brunswick: Transaction.
- Karlsson, Klas-Göran, 2010. *Europeiska möten med historien. Historiekulturella perspektiv på andra världskriget, förintelsen och den kommunistiska terrorn*. Stockholm: Atlantis.
- Karlsson, Klas-Göran, 1999. *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Karlsson, Klas-Göran, 2014. "Historia, historiedidaktik och historiekultur – teori och perspektiv", s. 13–89 i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), *Historien är närvarande. Historiedidaktik som teori och tillämpning*. Lund: Studentlitteratur.
- Koselleck, Reinhart, 2004. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press.
- Koselleck, Reinhart, 2000. *Zeitschichten. Studien zur Historik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Kylhammar, Martin, 2004. *Den tidlöse modernisten. En essäbok*. Stockholm: Carlssons.
- Lane, Christel, 1981. *The Rites of Rulers. Ritual in Industrial Society – the Soviet Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehmann, Maike, 2015. "Apricot Socialism: The National Past, the Soviet Project, and the Imagining of Community in Late Soviet Armenia", *Slavic Review*, 74(1), s. 9–31.
- Lowenthal, David, 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lundström, Brita, 2006. *Grundat 1876. Historia och företagsidentitet inom Ericsson*. Stockholm: Avdelningen för teknik- och vetenskapshistoria, KTH.
- Lyotard, Jean-François, 1983. *Le Différend*. Paris: Éditions de Minuit.
- Merridale, Catherine, 2000. *Night of Stone. Death and Memory in Twentieth-Century Russia*. New York & London: Viking.
- Mosse, George L., 1975. *The Nationalization of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars Through the Third Reich*. New York: Howard Fertig.
- Nora, Pierre, 1998. *Realms of Memory: The Construction of the French Past. Vol. III: Symbols*. New York: Columbia University Press.
- Odén, Birgitta, 1976. "Årestoder och minnesfester i Skåne", *Ale*, 16(2), s. 25–43.
- Ohlsson, Per T, 2017. "En thriller på riktigt", *Sydsvenska Dagbladet*, 2017-05-21.
- Oredsson, Sverker, 1992. *Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult*. Lund: Lund University Press.
- Ozouf, Mona, 1988. *Festivals and the French Revolution*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- "Prague Declaration on European Conscience and Communism, 2008", <http://praguedeclaration.eu> (åtkomst 2017-05-18).
- Rodell, Magnus, 2001. *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Rosenzweig, Roy & Thelen, David, 1998. *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*. New York: Columbia University Press.
- Rouso, Henri, 1994. *The Vichy Syndrome. History and Memory in France since 1944*. Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press.
- Rüsen, Jörn, 2004. "Interpreting the Holocaust. Some Theoretical Issues", s. 35–62 i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (eds), *Holocaust Heritage. Inquiries into European Historical Cultures*. Malmö: Sekel.
- Rystad, Göran, 1982. *Prisoners of the Past. The Munich Syndrome and Makers of American Foreign Policy in the Cold War Era*. Lund: Liber Gleerup.
- Samuel, Raphael, 1994. *Theatres of Memory. Vol. 1: Past and Present in Contemporary Culture*. London & New York: Verso.
- Schivelbusch, Wolfgang, 2003. *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning, and Recovery*. New York: Metropolitan.
- Schwartz, Barry, 1982. "The Social Context of Commemoration: A Study of Collective Memory", *Social Forces*, 61(2), s. 374–402.
- Skultans, Vieda, 2014. "Remembering to Forget: Commemoration of Atrocities in the Baltic States", *Central Europe*, 12(1), s. 32–46.
- Stråth, Bo, 2010. "Historiska jubileer är politiska manifestationer", *Historisk tidskrift för Finland*, 95(1), s. 195–203.

- Stråth, Bo, 2005. *Union och demokrati. De Förenade rikena Sverige-Norge 1814-1905*. Nora: Nya Doxa.
- Tossavainen, Mijkael, 2003. "Calendar, Context and Commemoration. Establishing an Israeli Holocaust Remembrance Day", s. 59-80 i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (eds), *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*. Lund: Nordic Academic Press.
- Tumarkin, Nina, 1994. *The Living and the Dead. The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia*. New York: Basic Books.
- Warring, Anette, 2003. *Historie, magt og identitet. Grundlovsfejring gennem 150 år*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Weber, Max, 1983. *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder. Vol. 1*. Lund: Argos/Palmkrons Förlag.
- Winter, Jay, 1995. *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zander, Ulf, 2001. *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Lund: Nordic Academic Press.
- Zander, Ulf, 1997. "Historia i brons och granit: Nationella monument och regionala identiteter i Öresundsområdet", s. 26-76 i Sven Tägil, Fredrik Lindström & Solveig Ståhl (red.), *Öresundsregionen - visioner och verklighet*. Lund: Lund University Press, s. 26-76.
- Zerubavel, Eviatar, 2003. *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Zerubavel, Yael, 1995. *Recovered Roots. Collective Memory and the Making of the Israeli National Tradition*. Chicago & London: The University of Chicago Press.